

KRITIK I HÅNDGEMÆNG

Theodor W. Adorno: *Gesammelte Schriften*, Band 20: *Vermischte Schriften*, udg.: Rolf Tiedemann, Gretel Adorno, Susan Buck-Morss og Klaus Schulz, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1986, 881 sider. Indb.: DM 98,-, uindb.: DM 72,-.

I 1969, få måneder før han døde, blev Theodor W. Adorno interviewet til et ugeblad. Samtalen begyndte på følgende vis:

"Spiegel: Herr professor, for to uger siden så verden endnu ikke ud til at være af lave...

Adorno: Ikke i mine øjne".

Dette korte udsnit af samtalen viser to ting ganske tydeligt: først og fremmest Adornos sproglige sensibilitet. Journalistens flotte frase tages skånselsløst på ordet. Derved slår erkendelsen ned som et lyn: det beskadede sprog er samtidig et indeks for og et konstitutivt moment af realiteten, u-lyksalig, som den er. Desuden udtrykker citatet kort og pointeret Adornos intention om altid at virkeliggøre oplysning, også når det drejer sig om publicistisk dagsaktualitet. Professoren, hvis teori (for øvrigt også i starten af den ovenfor citerede samtale) forhånes som værende "hermetisk" og "re-signativ", holdt sig aldrig for god til kompromisløst at stå inde for en kritisk teori om samfundet - endog når anledningen dertil blot bestod i et interview og udsigten til succes ikke ligefrem var stor.

Med hvilken kraft Adorno hele sit liv helligede sig denne opgave, viser hans *"Vermischte Schriften"*. I to delbind - bind tyve - danner de afslutningen på udgaven af hans *Gesammelte Schriften* (Samlede skrifter). Udgiveren, Rolf Tiedemann, har her sammenstillet "frem for alt de tekster, som kun med vold og magt ville have kunnet indpasses i udgavens for-

udgående bind". På få undtagelser nær drejer det sig om relativt korte tekster. De er lige så forskellige i form og tematik, som anledningerne til deres tilblivelse er det.

Hermed foreligger der således en samling, som er velegnet til en første tilnærmelse til Adornos tanker, og som samtidig også byder på vigtige og overraskende aspekter for den, der allerede er fortrolig med dem. Omtrent en fjerdedel af teksterne offentliggøres her for første gang; flere andre udkom oprindeligt i ret perifere sammenhænge.

"*Vermischte Schriften*" indeholder elementer til en intellektuel biografi over Adorno. Til disse hører en artikel fra 1919, udkommet i "Frankfurter Schülerzeitung" og den tyske stil, han skrev som syttenårig til studentereksamen. Der er indlæg til "Frankfurter Zeitung" fra begyndelsen af trediveerne; skrifter fra hans tidligste tid som medarbejder ved Institut für Sozialforschung og fra emigrationstiden; tekster, som sigter henimod oplysning og demokratisering, forfattet efter hans tilbagevenden til Tyskland efter befrielsen; der er recensioner; taler og skrifter i officiel anledning; interviews og avisartikler; litterære prosastykker; læserbreve og svar på rundspørger; og endelig også to senere forkastede skrifter. Alle disse tekster viser Adorno som en *homme de lettres*, som aldrig har lagt Oplysningens idé om en kritisk offentlighed ad acta.

Den intensitet, som han i flere lejlighedsskrifter netop har udvist overfor det tilsyneladende ubetydelige og efemere, var et stykke virkeliggørelse af hans filosofiske postulat om "objektets forrang". Selv ved behandlingen af de mest underordnede genstande sammenknyttes kraften til at fordybe sig i selve sagen med hans uforstyrrelige bestræbelse på at destruere falsk bevidsthed.

"Engagement" som stivnet kriterium, der overfladisk spilles ud imod tanken om teoretisk og æstetisk autonomi, har Adorno gjort til genstand for sin kritik. Men som stiltiende forudsætning for hans arbejde har objektivt motiveret engagement altid været en selvfølge. Den sproglige fadæse, som et ugeblad gjorde sig skyldig i, ved at sige om García Lorca, at han blev skudt, men "desuagtet" kunne regnes for at være en betydningsfuld spansk digter, var for ham anledning til at fremføre en polemisk stillingtagen i en avis. Det samme gjorde sig gældende i forhold til den provinsielle bornerthed, der kom til udtryk, da nogle af "moralske" grunde ville forhindre opførelsen af et Canetti-stykke. Med den samme beslutsomhed fastslog Adorno i 1968 i talen "Gegen die Notstandsgesetze" (imod undtagelseslovene), "hvorfor man nødvendigvis på det skarpeste må protestere imod, at den hidtil langsomme, men stædige udhuling af demokratiet nu tilmed bliver legaliseret."

Undertiden kunne hans engagement endog antage karakter af idiosynkrasi. Således tilskyndede idiosynkratisk sensibilitet ham til at denunciere sentimentaliteten. Ved læsning af en dødsannonce stødte Adorno på ordet "Uromi" (Olde), som han i begyndelsen slet ikke forstod, idet han mente, at "Uromi" var navnet på den sygdom, den afdøde dame var blevet et offer for, nemlig "en slags uræmi". Adorno tyder nu kælenavnet som tegn på, hvorledes pseudo-intimitet kan slå om i tingsliggørelse: "Olde var oldemoderen. Man havde udvidet det idiomatiske Bedste for bedstemor med én generation og var derved gerådet ud i barbarisk vildnis eller industriel reklame - begge lige grufulde og vanskelige at skelne fra hinanden. Ordet, som skulle betegne nærhed, blev til en grimasse. De pårørende ville flygte standardiserede intimiteter, som under alle omstændigheder vil væ-

re behæftet med noget pinligt og frastødende, til skriftsproget og ulejlige dermed offentligheden, som var det hele folkets afdøde Bedste, fordi hendes sørgende efterladte kaldte hende ved det samme navn som millioner af andre mennesker også kaldte deres bedstemor. Virkningen overgår sig selv. Det infantile kælenavn bliver til ulykkens maske. Ved forgæves at påkalde umiddelbarhed, stivner det til fetich. Formelen for kærlighed, som nu er fremmedgjort for sin mening og sluppet løs som forkortelsen af et firmanavn, nedværdiger på skammeligt vis den afdøde."

Det er ikke ringeagt for mennesket, der er gestus for en sådan kritik, men derimod solidaritet. Den, som vil formulere de bedragede menneskers virkelige interesser, kan ikke tillade sig nogen form for billig menneskekærlighed - det viser Adornos lejligheds skrifter på samme vis som også **Dialektik der Aufklärung** (Oplysnings dialektik), **Minima Moralia** eller **Negative Dialektik** gør det. Tanken om virkeliggjort autonomi kan kun stå sin prøve ved at gøre indsigelse imod samfundets uforståede heteronome bevægelseslov, som står overfor dette samfund som en naturmagt og dog er frembragt af det selv.

I sit dengang ikke offentliggjorte efterskrift til "Betriebsklima"-studien (arbejds miljø-studien) af Institut für Sozialforschung fra 1955, undersøger Adorno problemet i dets umiddelbare skikkelse: erkendelsen af, at proletariatet fuldt ud identificerer sig med produktionsforholdene under kapitalloven. Ud fra det omfangsrige materiale, den bredt anlagte undersøgelse byder på, påvises det empirisk, at der blandt fabriks- og minearbejdere i Forbundsrepublikken ikke eksisterer en substantiel kritisk bevidsthed og at tilgangen til en aktuel teori om senkapitalismen er spærret for dem. Og her er det ikke arbejderne, der bebredes, at det forhol-

der sig således. Adorno fremhæver, at Marx's teori hverken formidles overfor adressaten eller lægges frem for de nutidige forhold. "Arbejdernes resignation drager alene facit af denne tingenes tilstand. Intet ville være mere forkert og farisæisk, end at bebrejde dem deres 'borgerliggørelse', som om de havde prisgivet deres idealer af mæthed og dermed havde modbevist dem med tilbagevirkende kraft. Verdens objektive situation og arbejdernes organisatoriske tilstand tillader dem knap nok et andet valg end at koncentrere sig om bekymringen om det nærmeste."

Som det i "Vermischte Schriften" desuden fremgår af hans talrige indføringer og forord til de publikationer, Institut für Sozialforschung udsendte efter krigen, gjaldt Adornos arbejde som sociolog til det sidste den praktiske indfrielse af intentionerne, han kort efter sin tilbagevenden fra emigrationen programmatisk havde fremsat i "Frankfurter Hefte": bestræbelsen "for begrebet af en menneskeværdig indretning af verden og dettes teoretiske begrundelse"; og dermed bestræbelsen "for analysen af de muligheder, der i dag er til tede for en hel, indholdsmæssig virkeliggørelse af friheden."

Når Adorno til stadighed holdt distance overfor det, man i dag gerne kalder "erfaringsverden", så betød det ikke, at han derved havde opgivet sin søgen efter tilknytningspunkter, efter "garantien for fremtidige muligheder". Tværtimod. Det viser sig faktisk tydeligt derved, at alle hans ideologikritiske småskrifter ikke alene præges af en kontemplativ karakter, men derudover peger frem imod en praktisk forandring af det, der er genstand for kritikken. For slet ikke at tale om sympatien og varmen, den uindskrænkede hengivenhed, han kunne vise overfor mennesker. Frem for alt viser denne sig i fødselsdagsartikler og nekrologer. Men

også i artikler som "Für Ernst Bloch" i et New Yorker emigrant-tidsskrift "Aufbau" (Genrejsning), som i 1942 skulle mobilisere de intellektuelle emigranter til solidaritet med Ernst Bloch. Den indeholder en helt uindskrænket lovprisning af Bloch og hans filosofi, som man senere hen faktisk ikke har hørt mere til fra Adorno.

Foruden de primært teoretiske skrifter tillader nogle tekster - dagbogsagtige optegnelser, små prosastykker og lignende - ubeskyttede, som de er, at kaste et blik på den mere subjektive, private side af Adorno. Således, når han beretter i en ikke offentliggjort "drømmeprotokol" fra 1955: "Jeg drømte, jeg skulle til embedseksamen i sociologi. Det gik slet ikke godt i empirisk socialforskning. Jeg blev spurgt, hvor mange kolonner et hulkort havde, og jeg svarede på lykke og fromme: tyve. Det var naturligvis forkert". I drømmesyntet blandes subjektiv angst og objektiv a-ersion. Det er modviljen imod, indenfor sociologien at ophøje de empiriske metoder til absolutter, til hvis indførelse i forbundsrepublikken Adorno faktisk selv havde medvirket afgørende. Det var imidlertid meningen, at disse metoder skulle være redskaber for oplysningen om samfundets (u-)væsen, alt imens de som absolutter alene tjente fordummelsen.

Ligesom der dukker objektivt-samfundsmæssige aspekter op i sådanne private optegnelser, således fornægter omvendt Adornos "officielle" skrifter dog aldrig træk af forfatterens subjektivitet. Det gælder også hans "Worte zum Gedenken an Theodor Heuss" (Mindeord om Th. Heuss). Talen, som han i 1964 holdt som præsident for Deutsche Gesellschaft für Soziologie, udtrykker højagtelsen for personen. Først og fremmest viser den dog, hvor behændigt Adorno kunne snigløbe repræsentative festtalers uforpligtende karakter: Talen undersøger, "hvad Heuss'

figur betød sociologisk set: nemlig som socialkarakter."

Hvorledes Adorno kunne indstille sig på situationer og adressater, uden på nogen måde at gå på kompromis i sagen, tydeliggør desuden hans overvejelser "Zur Bekämpfung des Antisemitismus heute" (Til bekæmpelsen af antisemitismen i dag). Disse overvejelser blev fremsat på "Erste Europäische Pädagogenkonferenz" i 1962 og indeholder konstruktive, detaljerede ideer til en pædagogisk model, som kunne unddrage antisemitismen dens psykologiske basis, når den blev taget i brug i hjemmet og i skolen. På en åben og didaktisk klog måde yder Adorno pædagoger og psykologer argumentationshjælp og byder på en lang række af konkrete, praksisbetonede forslag. Her præsenteres antisemitisme-teoriens resultater fra *Dialektik der Aufklärung* og *Studien zum autoritären Charakter* på en letforståelig måde. De har ingenlunde mistet deres aktualitet. Slet ikke i dag, da antisemitismen under BRD's højreorienterede koalitionsregering atter er blevet salonfæhig, og det strukturelt analoge had mod udlandinge er blevet til en uofficiel indrepolitisk ledetråd, som nyder inderligt samtykke fra det skjulte folkelige fællesskab.

Adorno har ikke gjort sig nogen illusion om den samfundsmæssige virkekraft, den "militante oplysning" udøver. Men han har - i tekster som "Zur Bekämpfung des Antisemitismus heute" - forsøgt, hvor det overhovedet kunne lade sig gøre, at sørge for udbredelsen af de indsigter, han har formuleret i sine store filosofiske og sociologiske værker. Tanken om, at det engang måtte bære frugt i en fornuftig, frigørende praksis, er væsentlig for hans værk som helhed.

Man må takke Rolf Tiedemann for, at dette værk nu foreligger i forbilligt udgivet form. Udgivelsen af Adornos *Gesammelte Schriften*,

der har krævet mere end halvdet årtis arbejde, er den første afsluttede værkudgave af en af den kritiske teoris grundlæggere. Det begyndte i 1970 med *Ästhetische Theorie*. Dette fragment fra Adornos efterladte skrifter, som indledte en ny fase indenfor Adorno-læsningen, havde ikke været til, hvis det ikke var for udgiverens (re-)konstruerende arbejde. Det gjaldt om at frembringe en tekst; i det videre forløb skulle formen af det meget varierede værk etableres overskueligt og der skulle findes et både sagligt og kronologisk plausibelt arrangement for de enkelte bind. Opdelingen er overbevisende og har medført vigtige virkningshistoriske konsekvenser; eksempelvis kan nævnes "*Philosophisches Frühschriften*" (bd. 1), "*Soziologische Schriften*" (bd. 8 og 9), fjerde del af "*Noten zur Literatur*" (bd. 11) og "*Musikalische Schriften*" (bd. 18). Og endelig "*Vermischte Schriften*", som er det sidste bind i en udgave, med en optimal grad af opnåelig fuldstændighed.

Hermed er imidlertid stadig ikke alle af Adornos skrifter publiceret. Fragmenterne, de filosofiske dagbøger, de poetiske forsøg; forelæsningerne og de improviserede foredrag; samtalerne og brevene - alt det, som ikke er medtaget i *Gesammelte Schriften*, skal - som Tiedemann skriver i sit udgiverreferterskrift - udkomme i en udgave, der foreløbig er planlagt til at fylde mere end 30 bind: *Editionen des Theodor W. Adorno Archivs*.

Man må håbe, at den i dag fremsatte påstand indenfor videnskabsbranchen om at Adornos filosofi aporetisk er "regrederet til gestus" og har jævnet vejen for en postmoderne irrationalitet, inden da én gang for alle vil være ryddet af vejen. Til dette giver *Gesammelte Schriften* en udmærket anledning.

Gerhard Schweppenhäuser

Oversat af
Sabine Schweppenhäuser